

Apie vyrą, atkūrusį pagrindinį mūsų protėvių įrankį

Peilio istorija – tai ir žmonijos istorija

Kaip teigia pašnekovas, peiliai egzistuoja tiek, kiek savo egzistenciją matuoja šiuolaikinis žmogus. Nepakeičiamas tūkstančių ir mūsų protėvių generacijų įrankis gyvuoja jau apie 40 tūkst. metų. Vyras savo dirbinius vadina tradiciniais peiliais, nes mūsų protėviai čia gyvena jau 13 tūkst. metų. Ir visą tą laikotarpį kartu su jais evoliucionavo ir pagrindinis žmogaus įrankis: nuo kaulinių ir titnaginių į bronzinius ar varinius, iš jų – į geležinius ir kt. Ta nenutrūkstanta tradicija nunyko visai neseniai, XVII–XX a. istorinėse peripetijose. Taigi, pabrėžia Vyckintas, dėl dviejų trijų šimtų metų pertraukos nubraukti visą iki to laiko buvusią peiliadirbystės tradiciją būtų tiesiog kvaila. Todėl geriausiai būtų tuos peilius vadinti tradiciniais.

Kiekvienas rastas mūsų protėvių peilis šiuo atžvilgiu yra unikalus. Aišku, galima imti į rankas archeologinį radinį, kuriame iš peilio likusi tik geležtė. Vėliau galima bandyti daryti archeologinę geležtės kopiją ir istorinę kriaunų bei makščių rekonstrukciją, ne iki galo žinant, kaip visa tai iš tikrųjų atrodė. Tačiau Vyckintas, pasinaudojęs savo patirtimi ir sukaupomomis žiniomis, jau sugeba atkurti tų laikų technologiją, prieinamas medžiagas, ornamentikos stilistiką, simbolius ir t. t. Taip, pripažįsta pašnekovas, subjektyvumo čia neišvengsi, bet reikia stengtis.

Suprato įrankio prasmę ir svarbą

Už peiliadirbystės pašnekovas užsikabino, matyt, neatsitiktinai. Juk kiekvienas iš mūsų iš savo tėvų bei senelių gauna tam tikrą vertybių užtaisą. Ir Vyckinto tėvas visada turėjo prie šono peilį, kai šeima būdavo kaime, žygiuose ar kelionėse.

Daug laiko vaikystėje ir paauglystėje vyras praleido laukinėje

Peiliadirbys Vyckintas Motuza bene vienintelis šalyje gamina istorinius tradicinius Baltijos jūros regiono peilius.

Arūnas MARCINKEVIČIUS

gamtoje, dažnai už poliarinio rato, kur peilis gyvybiškai svarbus. Tada ir suprato šio įrankio prasmę bei svarbą. Sovietmečiu varvindavo seilę prie vitrinų medžioklės reikmenų parduotuvėse, nes normalūs peiliai anuomet, deja, buvo kriminalizuoti, uždrausti; juos turėjo tik recidyvistai ir medžiotojai, nes legalūs peiliai buvo žymimi numeriu ir buvo privaloma juos registruoti milicijoje.

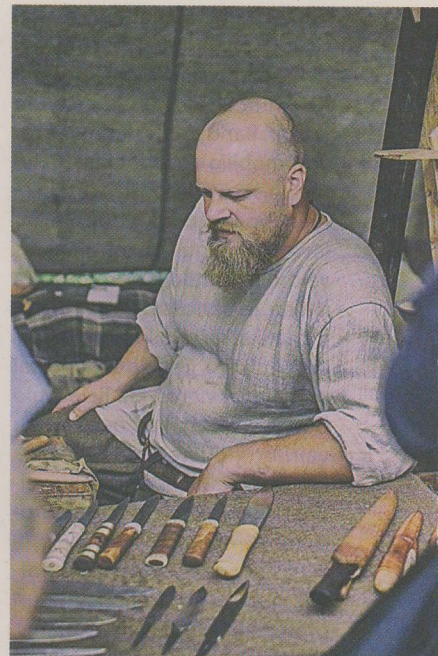
Lietuvai atgavus nepriklausomybę, atsivėrė galimybės domėtis tradicijomis, archeologija. Tada Vyckintui parūpo ir protėvių gyvensena, jų buitis. Vėliau susipažino su išlikusia skandinavų ir suomių peiliadirbystės tradicija, pamatė, kaip žmonės tuo didžiuojasi. Tad nusprendė, kad reikia paieškoti mūsiškės peilių gamybos tradicijų. Mat peiliadirbio galvoje labai daug kas turi nuosekliai „nugulti“, tik tada pradėti matyti geležtės kalybos dėsningumus, formas, puošybos skirtumus, pagal peilius skirti lietuvų gentis, vėliau – mūsų valstybės kūrimąsi, miestų atsiradimą, metalo importą iš kitų šalių ir t. t. Pasirodo, į visus socialinius, etninius ir ekonominius virsmus peilių gamintojų tuojau pat reaguota, o kartu keitėsi ir žmonių gyvensena. Pavyzdžiui, bronzos laikotarpiu jau buvo bronzinių peilių, bet dar naudoti ir titnaginiai, nes pirmasis metalas buvo retas, brangus, atvežtinis – tai ne vėliau imta iš balų kasti savoji geležies rūda.

Kokie buvo geležiniai protėvių peiliai

Pasak Vyckinto, peilio paskirtį iškart sužinosi iš jo formos: bū-

tent ji parodo, kokios formos peilis buvo tinkamiausias žmogui tuo metu pagal jo verslą, užsiėmimą, amatą. Todėl įvairovė parodo žmonių gyvensenos skirtumus geografiškai ir chronologiškai, koreliuoja ir su gentine mūsų regiono struktūra. Kiekviena gentis užėmė tam tikrą gamtinį arealą, nuo jo priklausė žmonių gyvensena, kasdieniai ir sezoniniai darbai, taip pat darbų pasidalijimas šeimos viduje. Todėl peilio forma parodo žmogaus lytį bei amžių, taip pat politinės, ekonominės padėties kitimą. Valstybės kūrimasis, kryžiaus žygių pradžia, popiežiaus embargas prekybai su baltų tautomis irgi atsispindi peiliuose. Miestų kūrimasis, Gedimino laiškai, kviečiantys meistrus iš visos Europos, vėlgi turėjo įtakos peiliadirbystės tradicijoms, naujoms formoms ir medžiagoms atsirasti. Todėl, jei norite istorinės peilininkystės detalių, durkite į Lietuvos vietą, pasakykite amžių, ir pašnekovas galės detaliai papasakoti apie peilius, jų svorį bei ilgį.

Štai vakarų baltų geležiniai peiliai turi geležinį prosenelį, atsiradusį geležies amžiaus pradžioje, apie I–IV m. e. a. Lenkta pentimi ir tiesiomis ašmenimis vidinėje pusėje, masyviai nu-kaltas, stora geležtės nugara. Tai buvo vienas pirmųjų įrankių iš naujo metalo, todėl žmogus čia parodė išradingumą ir sujungė kelis jam reikalingus įrankius į vieną. Taip atsirado peilio, pjautuvo ir dalgio hibridas. Ir tik vėliau visi išvardyti įrankiai pradėti gaminti atskirai kiekvienam darbui atlikti.

Pasinaudodamas sukaupomomis žiniomis ir patirtimi, V. Motuza atkuria anų laikų peilių gamtinio technologiją, ornamentikos stilistiką, simbolius

Geležies amžiaus peiliai, formuojantis gentinei tapatybei, irgi skyrėsi. Pagal skirtingas formas ir jų panašumą bei bendrumą galima išskirti prūsų ir jotvingių regioną, Baltijos kalvyno teritoriją – rytinių jotvingių ir etnines Lietuvos žemes. Šiaurės Lietuvą, kur susiformavo sėlių ir žiemgalių tautos, turinčios išskirtinę peilių, pritaikytų išgyventi miške, tradiciją. Pajūrio regione, apimančiame kuršių ir Žemaitijos aukštumų žemaičių regioną, peilių formai ir puošybai turėjo įtakos jūros keliai, prekyba ir kultūriniai mainai. Savus peilius turėjo etninė lyguminių Žemaitija. Šiaurės žemaičiai, tradiciškai panašūs į žiemgalius ir sėlius, bet su savitais skirtumais. Paneemunė nuo Kauno link marių taip pat turi savitas peilių formas. Dubysos baseinas – aukštaičių genties teritorija – vėlgi su savos formos peiliais.

Senovėje atstojo šiuolaikinį pasą

Pasirodo, iki pat XVI a. Šiaurės Europoje (vadinasi, ir Lietuvoje) geležis buvo išgaunama iš balų rūdos – įvairių geležies oksidų ir hidroksidų (getito, limonito). Pirminius geležies rūdos telkinius su aukštos koncentracijos rūdomis eksploatuoti pradėta gana vėlai. Ir tik apie XVI a.

pramonę, artimą šiuolaikinei metalurgijai, užkūrė švedai. Kiek vėliau Uralo geležies rūdas pradėjo eksploatuoti rusai.

Vykinto daug kas klausia, ir pašnekovas iš karto nori paabrėžti: raštuoto kalavijų plieno, kitaip vadinamo Damasko plieno, technologija buvo žinoma ir naudota nuo pirmųjų geležies amžių; tačiau skirtingos paskirties įrankiai buvo gaminami iš skirtingos kokybės ir grynumo geležies bei plieno rūšių. Aukščiausios rūšies geležis ir plienas naudoti tik ginklams, pirmiausia ietigaliams ir kalavijams. Šiuose ginkluose gausiai randamas vadinamasis kalavijų (Damasko) plienas. Kiek prastesnės kokybės geležies ir plieno rūšys buvo naudojamos kirviams, o tai, kas likdavo, – peiliams. Tačiau senovės meistrai darydavo viską, kad peilis būtų kuo geresnis. Tai anaipol nebuvo nugulastas geležies gabalas. Peiliai buvo kalami kokiais 7 skirtingais būdais, idealiai ir taupiai maišant grynuolę geležį ir anglinį plieną, kad įrankis būtų ilgiamžis, tvirtas. Ir kad kuo ilgiau išliktų aštrus, būtų lengvai galandamas lauko sąlygomis.

Visi gentinės visuomenės nariai stengėsi turėti peilį. Tam tikra prasme tai buvo visaverčio, laisvo, pripažinto bendruomenės nario – šeimynykščio – sim-

bolis. Pagal jį buvo galima spėti, kokiai genčiai priklauso vyras ar moteris, pagaliau net tai, vaikas jis ar jau paauglys. Jei vaikas gaudavo peiliuką, tai reiškė pasitikėjimą, naujus, rimtesnius darbus, savotišką iniciaciją į paauglystę. Vadinas, jis gali giliau į mišką varyti gyvulius ganyti, eiti toliau nuo namų, užsiimti rimtesniais darbais, t. y. prisidėti prie bendruomenės ar šeimos gerovės. Vykinto manymu, maždaug nuo X a. peilius jau turėjo 7–10 metų vaikai.

Mūsų promočiutės buvo ginkluotos

Vyrų ir moterų peiliai, tęsia pasakojimą Vykintas, taip pat reikalauja atskiros tyrimo. Vyrų ir moterų peiliai, be abejo, skyrėsi, tik vienose gentyse tie skirtumai buvo mažesni, o kitose tiesiog neįtikėtini. Visa tai rodo socialinius ir pareiginius, arba buities darbų pasidalinimo tarp vyrų ir moterų, skirtumus. Štai kuršių peiliai skyrėsi dydžiu ir puošybos elementais, moterų peiliai buvo smulkesni ir dažnai gausiau puošti. O žiemgalių ir sėlių peiliai skyrėsi ir dydžiu, ir forma. Žiemgalių ir sėlių vyrai nešiojo masyvius, priekyje išplatėjančius kertamuosius peilius, kurie atliko kirvio-peilio ir kovinio ginklo funkciją. Tokie padėdavo miško žmo-

gui išgyventi gamtoje, brautis per brūzgynus. O jų moterys naudojosi mažo pjautuvėlio formos peiliais – jie buvo nepakeičiamas įrankis tvarkantis aplink namus, nuimant derlių, pjaunant pluoštinius augalus, pinant krepšius, ruošiant kasdienį pašarą gyvuliams.

Vyriškų ir moteriškų peilių skirtumai išnyko kuriantis miestams arba kartu su gentimi ir jos gyvenimo būdu. Miestuose atsirado daug specializuotų peilių, o tradiciniai sumažėjo ir ilgainiui virto namų apyvokos, higienos ir valgymo įrankiu.

Archeologinė medžiaga rodo, kad dar XVI a. peilis buvo dedamas į kapą kaip būtina įkapė, vadinas, kaip pagrindinis gyvenimo įrankis jis naudotas dar ilgai. Anot pašnekovo, mes ne savo noru nustojomė nešiotis peilį prie šono – tai padaryti privertė užkariautojai. Peiliadirbio manymu, reikėtų patyrinėti carinės Rusijos represijas prieš mūsų tautą po XIX a. sukilimų. Cariniai okupantai naikino viską, kas tradiciška, kas gali turėti tapatybę ir kartu būti pavojinga. Būtent čia, spėja pašnekovas, ir reikėtų ieškoti priežasčių, kodėl tūkstantmetė tradicija nepasiekė mūsų dienų. Tiesa, vienas peilis, kaip tradicinis, aprašytas XIX a. lenkų žurnale „Vysla“. Teigiama, kad žemaičių

ūkininkai prie šono nešiojasi peilį, vadinamą kozėku, raugčiu arba raginuku. Tai – peiliukas, įvertas į ožio ragą. Kol kas tai vienintelis apčiuopiamas tradicinis mūsų protėvių peilis, pasiekęs XX a.

Pagrindinis išgyvenimo įrankis

Pasak pašnekovo, geležies amžiaus ir dabartiniai medžiokliniai peiliai skiriasi, nes skiriasi ir medžioklė. Šiuolaikinės medžioklės tradicijos, jeigu jos ir yra, susiformavo neseniai, kai sovietų partinis elitas perėmė kažkokius elementus iš carinės Rusijos elito, o mūsų laikais – iš partinio elito; pašariniai bokšteliai – geriausias tokio mėgdžiojimo pavyzdys. O šiuolaikinė medžioklė – tai didelė ir pelninga pramonės šaka, kur gali kurti ir siūlyti vis naujus produktus, peilių čia prikurta gyvas velnias, daugeliui tai ne įrankis, o stiliaus ar pasipuikavimo objektas, šiuolaikinės vartotojiškos kultūros dalis. Mat praktinis peilio naudojimas medžioklėje ribojamas įstatymo: medžiotojai nebegali žvėries darinėti miške lauko sąlygomis, turi vežti į būrelį mėsinę.

Geležies amžiaus medžioklė reikalavo patirties ir gausybės išgyvenimo įgūdžių. Mūsų protėviams peilis buvo vienintelis įrankis, turėjęs užtikrinti ilgalaikį išgyvenimą miške šaltuoju metų laiku ir sėkmingą medžioklę. Todėl su peiliu susiję daugybė burtų ir užkalbėjimų: kad jo nenužiūrėtų pikta akis, kad jis nenulūžtų ir neatšiptų.

Kailinių žvėrelių medžioklė – tai ištisas gyvenimo būdas: žiemą reikia statyti spąstus, juos tikrinti, niekada nežinotai, kur tave užklups tamsa. Stumbrų, briedžių ir kitų stambių žinduolių medžioklė ietimi nuo žirgo – ypač pavojingas užsiėmimas, reikalaujantis įgūdžių, komandinio darbo ir gerų šunų. O sumedžiotą žvėrį reikėdavo išdoroti labai greitai, kol neužėjo tamsa ar žvėris nesusalo į ragą, paskui susikrauti mėsą ant žirgo ar į roges ir gabantis į stovyklą, nes miško plėšrūnai jau žino, kas įvyko, ir ryte nieko neberasi. Tam reikėjo per šimtmečius nugludintos universalios peilio formos ir begalinės gyvenimiškos patirties.

Peilio paskirtį visų pirma nurodo jo forma